

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ГІДНОСТІ: ЗАКОН vs СВАВІЛЛЯ

Продан Т. П., Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів), email tetyana.nazaruk@gmail.com, orcid 0000-0001-7289-5008

У тезах розкривається соціально-правовий аспект гідності, який обґрунтовує пріоритет верховенства права над законністю. Людська гідність постає критерієм, який дозволяє визначити межу, коли закон перетворюється на державне свавілля.

Ключові слова: людська гідність, верховенство права, законність, індивідуальна свобода, примус.

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ДОСТОИНСТВА: ЗАКОН vs ПРОИЗВОЛ

Продан Т.П., Львовский национальный университет имени Ивана Франка (Львов), email tetyana.nazaruk@gmail.com, orcid 0000-0001-7289-5008

Речь идет о социально-правовом аспекте достоинства, обосновывающем приоритет верховенства права над законностью. Человеческое достоинство является критерием, позволяющим определить границу, когда закон становится произволом.

Ключевые слова: человеческое достоинство, верховенство права, законность, индивидуальная свобода, принуждение.

SOCIAL AND LEGAL ASPECT OF HUMAN DIGNITY: LAW vs GOVERNMENT ARBITRARY

Prodan T., Lviv Ivan Franko National University (Lviv), email tetyana.nazaruk@gmail.com, orcid 0000-0001-7289-5008

The thesis deals with social and legal aspect of human dignity which justifies the rule of law over the legality. Human dignity is the criteria which enables us to identify the law vs government arbitrary.

Key words: human dignity, Rule of Law, legality, individual freedom, coercion.

В демократичних суспільствах тонка межа переходу від закону до державного свавілля стосується проблеми обмеження повноважень виконавчої влади у втручанні в приватну сферу індивіда. Поза щоденними владними зловживаннями, найбільш резонансними в Україні стали «Закони 16 січня» (2014), які обмежували громадянські свободи і були ухвалені із порушенням законодавчої процедури, чим також спричинились до суспільних та політичних змін (2013 — 2014 рр.), та новітні карантинні обмеження для протидії пандемії COVID-19, які викликають суспільні занепокоєння через обмеження прав фізичних і юридичних осіб (що, в принципі, допускається в разі надзвичайного стану), і

створюють виконавчій владі умови для зловживання повноваженнями (згідно висновку «Харківської захисної групи» від 07.04.2020). Перелічені зловживання свідчать про те, що в українському суспільстві верховенство права та законність дій уряду є предметом плутанини як для громадян, які вимагають законного порядку, так і для виконавчих органів влади, котрі перебирають на себе повноваження застосовувати примус стосовно окремого індивіда.

Стрижневий принцип верховенства права покликаний стримати владу держави над особою: «Жодна людина не може зазнавати покарання, окрім як у випадку явного порушення закону» (А. Дайсі). Інше формулювання того ж положення відоме як принцип свободи: «дозволено все, що не заборонено законом». Верховенство права регулює стосунки між особою та державою на користь цінності людської особи та її свободи.

У доповіді Венеційської комісії «Про верховенство права» (25 — 26 березня 2011) із посиланням на низку міжнародних документів ОБСЄ, Ради Європи, Європейського суду з прав людини, конвенцій ООН, зазначається, що «верховенство права не зводиться лише до формальної законності, яка забезпечує правильність та узгодженість процесу творення і впровадження в життя демократичного ладу, а означає також і справедливість, засновану на визнанні та повному сприйнятті людської особи як найвищої цінності та яку гарантовано інститутами, що забезпечують рамки для її якнайповнішого вираження». Тому демократія визнається невід'ємним елементом верховенства права. Серед заходів, які сприяють зміцненню верховенства права, звернемо увагу лише на деякі: «право на юридичну допомогу та повагу прав людини стосовно осіб, що перебувають під вартою; запобігання катуванням чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню».

Концепція верховенства права ґрунтується на розрізненні закону і права. Суть верховенства права полягає в тому, щоби уникнути втручання держави у приватну сферу особи і її власності, допоки особа не порушила загального правила (Ф. Гаєк). І, навіть, якщо таке порушення стається, ставлення до особи повинно бути із дотриманням прав людини, правом на юридичну допомогу, незалежний суд із дотриманням процесуальних процедур. Верховенство права — це не влада конкретного закону, а метазакон або політичний ідеал (Ф. Гаєк). В тому значенні, згідно із Ф. Гаєком, що закон у своїй суті повинен бути: 1) гранично абстрактним, без посилання на конкретні особи, місця, об'єкти; 2) із довготривалою перспективою; 3) відомий та очевидний; 4) рівний для всіх, тобто застосовуватись однаково для всіх, в тому числі до тих, хто керує; 5) із врахуванням складової незнання, а не певності щодо людських справ. Останнє обґрунтовує застосування здорового глузду у законотворенні та застосуванні закону на практиці. Ф. Гаєк наголошує, сам факт прийняття закону відповідними законодавчими структурами не є умовою керування верховенства права: окрім джерела походження закону, наголошується на

важливості того, що втілює закон — принцип чи конкретний припис. В останньому випадку закон стає інструкцією, специфічною командою, отже — інструментом гноблення. Важливим є висновок філософа, що закон не повинен встановлювати порядок, а тільки створювати умови, за яких може утвердитись чи відродитись організований порядок. Складно не погодитись із такою думкою, адже саме в такому розумінні фокус закону, справді, спрямований на регуляцію стосунків між особами або особи із державою, аніж на безпосереднє втручання у спосіб прийняття рішень особи, тобто втручання в її приватну сферу. Закон в такому розумінні постає умовою свободи, а не гноблення.

Власне, проблема полягає в ототожненні верховенства права та законності дій уряду, або закону і права. Загроза такого ототожнення полягає в тому, що будь-який закон, який прийнято законодавчим органом не може бути визнаний як несправедливий. Відтак створюються легітимні підстави для державного свавілля та усуваються будь-якої можливості обґрунтувати недоцільність закону з позиції «закон для людини, а не людина для закону». Законність в даному випадку не передбачає критерію справедливості чи принципу свободи, а «зводить нормативну силу права до примусу, а природу права — до закону» (С. Максимов). Саме в такому розумінні «панування закону» та необмежені повноваження примусу реалізовувались радянською державою. При тому, державний режим обґрунтовано був законним, а держава — правовою, адже законодавчий процес і діяльність органів державної влади відбувались згідно із порядком, передбаченим законодавством. Радянська правова доктрина в свою основу поклала принцип, протилежний до цінності особи, як-то в концепції верховенства права, натомість свобода особи зумовлювалась інтересами пануючого класу із принципом «те, що не дозволено, не дозволено», або інакше «заборонено все, що не має спеціального дозволу» (А. Маліцкій, 1929 р.). Загалом, формування «єдино вірної» офіційної доктрини права в СРСР завершується у 1938 р., в якій право і закон ототожнюються (Ю. Тополь). Лише у 1988 р. на ХІХ всерадянській конференції КПРС прийнято резолюцію «Про правову реформу», яка передбачала оновлення законодавства на підставі принципу верховенства права «дозволено все, що не заборонено законом».

Варто зазначити, що в Конституції України (ст. 8) визнається та закріплюється дія принципу верховенства права. Водночас, в українській правовій доктрині принцип «верховенство права» розглядається як «верховенство матеріального права», «норм права», «законодавства» як такого, що встановлюється державою (С. Головатий). Відтак, простого ухвалення закону чи проведення реформи для їх втілення не достатньо. Необхідне суспільне обговорення для вироблення спільного консенсусу. Однак, в сучасних умовах інформаційних маніпуляцій суспільною думкою, вироблення спільного консенсусу не гарантує захист особи від державного свавілля, навіть в умовах демократії, із владою більшості. Тому принцип

свободи у концепції верховенства права посідає провідну роль в забезпеченні людської гідності від примусу інших осіб та держави.

Людська гідність виражає безумовну та безвідносну цінність особи (І. Кант). Саме завдяки творенню власних життєвих сенсів людина конститує себе як цілісну особу, із неповторним досвідом та автентичним буттям. Завдяки цьому можемо стверджувати, що людська гідність є онтологічним ядром особи. Визнати гідність за особою означає визнати за нею здатність приймати власні рішення щодо себе, бути самій собі господарем. Лише в умовах свободи особа може нести відповідальність за наслідки власних дій.

Актуалізація людської гідності як реалізації особистих намірів можлива в суспільстві, в якому особа не питає дозволу щодо власних дій. Саме верховенство права створює умови формування соціальних зав'язків на підставі поваги ставлення один до одного та встановлює межі втручання держави у приватну сферу. Якщо розуміти людську гідність як здатність особи створювати власні життєві сенси та бути законодавцем морального закону, тоді необхідно визнати пріоритет принципу свободи, отже, верховенства права. Водночас, ефективне забезпечення «принципу верховенства права» може відбуватись в умовах демократичного устрою із розподілом гілок влади на законодавчу, виконавчу, судову та коли ідеал влади закону стане «стійким елементом громадської думки» (Ф. Гаєк). Відтак, людська гідність постає критерієм, який дозволяє визначити межу, коли закон перетворюється на державне свавілля.